

УДК 94:929 Илић Нагорички П.
323.1(=163.41)(497.11-89+497.7)“1903/1912”
doi 10.46793/LZ-LXIII.1111

ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Примљен: 11. 08. 2023.

Прихваћен: 08. 09. 2023.

Др Душан Илић*

научни сарадник

Институт за европске студије, Београд

ДОПРИНОС ВОЈВОДЕ ПЕТКА ИЛИЋА НАГОРИЧКОГ У ОСЛОБОЂЕЊУ ЈУЖНЕ СРБИЈЕ **

Апстракт: Овај рад има за циљ да расветли животопис једног од најпознатијих и најславнијих војвода који су учествовали у српској четничкој акцији у Старој Србији и Македонији на самом почетку XX века. Имајући у виду недостатак стручних и научних радова који би покривали деловање конкретних личности српске четничке акције на Југу, овај чланак би требало да покаже допринос једног од најзнаменитијих личности ове акције у ослобођењу јужних српских предела. У раду ће бити реконструисана биографија војводе Петка Илића, упоредном анализом података из различитих историјских извора, који на овом пољу, нажалост нису обимни. Биће нарочито анализирано деловање војводе Петка у периоду од званичног почетка српске акције на Југу 1903. године до Младотурске револуције 1908. године, те други период његових активности у заштити српског становништва од 1908-1912. године. Поред цртица из његове биографије, нарочито ћемо се осврнути на његову погинућу у освит ослобођења Старе Србије 1912. године. Даље, биће анализиран однос српских/југословенских власти, Српске Цркве и народа према заоставштини војводе Петка, нарочито у међуратном периоду, те у том погледу нарочито ће бити обрађено питање преноса његових посмртних остатака и подизања споменика у његовом родном селу. Потом ће бити дат осврт на однос окупационих бугарских и послератних југословенских и македонских комунистичких власти према лику и делу војводе Петка. Напоследку, учинићемо осврт према српској литерарној, односно поетској заоставштини која је посвећена овој славној личности.

Кључне речи: Војвода Петко Илић Нагорички, Стара Србија, Јужна Србија, четничка акција, Македонија.

*

Српски четнички покрет на простору Старе Србије, који на историјску сцену ступа у другој половини XIX века, представља наставак српске герилске (хајдучке) традиције која на овим просторима није

* dusan.ilic@ies.rs.

** Чланак је настао у оквиру научноистраживачке делатности Института за европске студије, кога финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

престајала још од пада средњовековне српске државе под османску власт. Савремена српска четничка традиција може се континуирано пратити од времена српско-турских ратова (1876-1878), када је Србија покушала да ослободи и припоји цео Косовски вилајет, који је обухватао и већи део данашње Северне Македоније. Акције српске војске изазвале су велики устанак на подручју Куманова, Криве Паланке и Кратова, да би након Берлинског конгреса, на ширем подручју избила и Брсјачка буна (1880-1881), када се нарочито истакао један од првих знаменитијих четничких војвода – Мишко Крстић.¹ Након неуспеха Србије у њеним ослободилачким напорима, повећава се зулум према српском живљу од стране османских власти и арнаутског башибозука, али и Бугарске егзархије, чије деловање врши додатну десрбизацију становништва.

У таквом амбијенту, у Старом Нагоричану, недалеко од Куманова, рођен је 1886. године, будући четнички војвода Петко Илић.² О његовом детињству и раној младости не знамо готово ништа, имајући у виду да је историја четничког покрета у овом периоду била до скоро готово потпуно маргинализована. У том погледу, веома је мало радова објављено о биографијама најзнаменитијих четничких личности у српској науци, док је у северномакедонској литератури углавном писано пристрасно, са становишта владајуће комунистичке и македонске националистичке политике.³

Петко Илић у четничкој организацији

Прве важније биографске податке о Петку Илићу дознајемо из сведочења његовог учитеља, војводе Јована Станојковића Довезенског,⁴ који 1912.

¹ *Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912-1937*, Алекса Јовановић (ур.), Скопље 1937, стр. 236-237.

² Кога често у изворима проналазимо означеног као Петка Илића Нагоричког, имајући у виду његово место рођења, али и као војводу Мусу, што му је било конспиративно име у четничкој организацији.

³ Види више: Љубен Лапе, Неколику нови документи за 1903, *Годишен зборник*, 6, Филозофски факултет на Универзитетот Скопје, Историско-филолошки одел, Скопје 1953, стр. 236-306; Љубен Лапе, Нови документи на Илинденското востание, *Илинденски зборник 1903-1905*, Скопје 1953, стр. 1-151; Љубен Лапе, *Извештаи од 1903. година на српските консули, митрополити и училишни инспектори во Македонија*, Скопје 1954, стр. 1-395; Глигор Тодоровски, Српската четничка организација и нејзината активност во Македонија, *Гласник на Институтот за национална историја*, бр. 1, Скопје 1968, стр. 181-204; Драган Велков, Активноста на српската четничка организација во Македонија од почеткот на 20. в. до 1905. година, *Годишен зборник*, 7-8, Скопје 1981, стр. 39-63.

⁴ Јован Станојковић Довезенски меѓу првима је започео четничку акцију у северним деловима данашње Северне Македоније. Кроз његову чету прошле су

године записује: „Још од почетка четничке организације, Петко је био од првих организованих. Тада је имао једва шеснајест година. То му није сметало да буде увек међу онима који су кришом преносили пушке и муницију. Још мали и недовољно развијен, желео је да понесе онолико као и остали. Дао сам му једну пушку и стотину метака. Њему је то било мало. Нисам попустио. После је, у путу, узео од других две стотине метака за мартинку.“⁵ С тим у вези, може се закључити да је Петко ступио у четничку организацију још 1902. године, те да се не може одбацити могућност његовог учешћа у Илинденском устанку 1903, у коме су учешћа узеле и поједине српске војводе. Станислав Краков казује да је Петко тражио да буде примљен у четнике, али да су веома дуго одбијали да га приме због година. „Плакао је и досађивао је дечко из Старога Нагоричана да га приме. Био је нежан, веома леп и недорастао,“ наводи Краков.⁶ Исти податак истиче и Михаило Петровић. Поред сличног физичког описа, наводећи да се ради о физички слабом и сувоњавом младићу, Петровић истиче да се након навршених 18 година старости, упркос противљењу четничких војвода, Петко пријављује у чету Нацета Велешанца. Приликом доласка ове чете у село Рудник, у велешком крају, поједине присталице Егзархије⁷ нападају ову чету, при том убивши Нацета и све његове момке, осим Петка. Њега заробљавају и пошто је био веома млад, спроведе га преко границе у Бугарску, тачније у Софију.⁸ Војвода ВМРО Крсто Лазаров доноси слично сведочанство. Он напомиње да се заробљавање Нацета Велешанца и Петка Илића догодило нешто јужније, у Башином селу. Као егзекутора српске чете, Лазаров означава Стефана Димитрова, те понавља да је поштеђен живот младом Петку, који је послат у Бугарску на индоктринацију.⁹ Краков потврђује овакве наводе, истичући да су Бугари ухватили Нацета и Петка, који је побегао из заробљеништва

бројне знамените војводе, попут Тренка Рујановића, Глигора Соколовића, Јована Бабунског, Крсте Ковачевића, Спасе Гарде, Чича Павла Младеновића итд. Јован Хаџи Васиљевић, *Четничка акција у Старој Србији и Македонији*, Штампарија „Св. Сава“, Београд 1928, стр. 21.

⁵ Летопис Матице српске. У Српској народној задружној штампарији. 1926. стр. 278.

⁶ Станислав Краков, *Пламен четништва*, Време, Београд 1930, стр. 199.

⁷ Дејан Антић, „Поглед на Бугарску егзархију и српски народ у јужној Старој Србији и Македонији у другој половини XIX века“, *Зборник радова: Осам вијекова аутокефалности и један вијек од уједињења Српске православне цркве*, Бања Лука 2020, 101-105.

⁸ Душица Бојић, *Срби у Кумановском срезу од прве половине XIX до средине XX века (сећања Михаила Милана Петровића)*, Историјски музеј Србије, Београд 2015, стр. 163.

⁹ Крсто Лазаров, „*Революционната дейност в Кумановско*“, спомени записани от Боян Мирчев през 1933 г. и издадени от Библиотека Струмски през 2015 година, доступно на: http://www.promacedonia.org/rami/k_lazarov_spomeni.html, приступљено 03.08.2023.

још прве ноћи.¹⁰ Са друге стране, у публицистици се провлачи податак по коме је Петко Илић своје четовање започео у одреду Велка Мандарчева.¹¹ Наиме, тачно је да је на ширем подручју Скопске Црне Горе деловала чета поменутог Мандарчева, који је у почетку био српски војвода, да би под утицајем Боби Стојчева прешао на бугарску страну. Посредну улогу Стојчева у хватању Нацетове чете потврђује и већ поменути Лазаров. Али најважнији извор за ову тврдњу налазимо у мемоарима војводе Василија Трбића. Он наводи да су у споменутом догађају, Вељко Мандарчевић¹² и Боби Стојчев на Преображење, 6. августа 1904, разоружали Вељкову чету, побили све четнике, а поштедели само младог Петка. Њега су затим, повели на „преваспитавање“ у Бугарску, али он успева да побегне из заточеништва и одлази у Врање, где сведочи о Вељковој издаји.¹³

Битка на Китки

Након ове епизоде, Петко се враћа у своје село, где се прикључује чети Павла Младеновића.¹⁴ У оквиру његове чете, Петко је највероватније био учесник Битке код Челопека, који се налази недалеко од његовог родног села. Ова битка одиграла се 29. априла 1905. и представљала је до тада највећу битку између четника и регуларних турских трупа. Одмах потом, за Васкрс Павле Младеновић прелази у Србију, док Петко остаје са седморицом својих сабораца у рејону планине Козјак. Након опсежне турске потере, у месту Китка, проналази их турска чета од око 100 људи. По сећању Михаила Петровића, борба се водила од ране зоре до поподне, све док Петковој чети није нестала муниција. Они тада ломе пушке да не падну Турцима у руке, па Петко и Јован Стевановић из Јачинца, пуцају један на другог. Петко је рањен у бутину, а једини четник који је остао у животу у том тренутку био је Костадин Кучкаревски. Пошто је био тешко рањен, Петко се откотрља по једном голом простору, а Костадин убије три турска војника, која су појурили за Петком. Остали Турци се збуне и Петко искористи прилику скотрља се у неки густ шумарак, а Турци прекину потрагу. У ноћи пронађу га сељаци, склоне га на сигурно место, па га идућу ноћ пребаце преко границе у Врање на лечење.¹⁵

Станислав Краков доноси у својим мемоарима, нешто другачије

¹⁰ Станислав Краков, *наведено дело*, стр. 200.

¹¹ Живојин Петровић, *Нестварно, а стварно*, Лагуна, Београд 2019, стр. 11.

¹² Имајући у виду српско-бугарске идентитске сукобе, не чуди податак да истог човека различити извори наводе под другачијим презименом.

¹³ Војвода Василије Трбић, *Мемоари, казивања и доживљаји војводе велешког (1898-1912)*, књига прва, Београд 1996, стр. 41.

¹⁴ Овај војвода остао је упамћен по надимку – чича.

¹⁵ Душица Бојић, *наведено дело*, стр. 164.

сведочанство. Наиме, он напомиње да је након Челопека, један део четничких старешина кренуо ка Србији на препоруку Саватија Милошевића. Међутим, Петко Илић остаје са шесторицом другова, који му је оставио Саватије на планини Козјак где наставља четовање.¹⁶ Након избегавања аскерских потера, чета се кретала на потесу између манастира Св. Прохор Пчињски, Буковљанске шуме и Старачке горе. У том пределу стигла их је турска потеря 30. априла, где се, затим, развија борба коју Краков веома детаљно описује. Након што им је нестала муниција, четници су одбили да се предају. Поломили су своје пушке, затим су се окупили у круг, у чијем центру је најмлађи међу њима, Денко Кумановче активирао бомбу, од чије је експлозије, већина њих погинула. Као тешко рањени, преживели су само Петко и Божин из Отљана.¹⁷ Божин моли Петка да га убије, да не би пао жив у руке Турцима. Петко узима револвер из Божинове торбе и последња два метка. Након што једним убија Божино, последње зрно испаљује себи у стомак. Турци након тога, мислећи да је цео четнички одред погинуо, одустају од потере. Међутим, Петко није успео да изврши самоубиство, већ се откотрљао до неког жбуна, где су га сутрадан пронашли чобани, који су га спасили. Мештани га потом, преко четничког Одбора, пребацују на лечење у Врањску бању код др Кустудића, који му није давао никакве шансе да преживи. Међутим, он се опоравља веома брзо и захтева од Живојина Рафајловића дозволу да се врати на Козјак, где је његова чета изгинула.¹⁸

Владимир Илић такође даје детаљан опис Борбе на Китки. Међутим, он наводи да је након једномесечне потере, турска чета од 100 људи предвођена официром, стигла Петков одред тек 30. маја, а не 30. априла, како Краков напомиње. Даље наводи да се радило о осмочланој чети новоименованог војводе Петка Илића Нагоричког, што би по горе изнетим наводима могло да значи да је то звање добио нешто раније од Саватија Милошевића или Павла Младеновића. Затим се опис саме битке не разликује много од Краковљевог. Након самртног четничког кола, преживели су само Петко и Божин и каснији опис је истоветан. Оно што је куриозитет, Владимир Илић наводи сведочења Косте Пећанца и Панте Радосављевића. Након што се после свега петнаест дана поново нашао на Козјаку, Пећанац истиче да је војвода Петко добио надимак „млади Синђелић“.¹⁹ Са друге стране, приказан је навод Панте Радосављевића, који напомиње да је у Врањској

¹⁶ Станислав Краков, *наведено дело*, стр. 271. Мада, касније, приликом описа саме битке, Краков наводи да их је, поред Петка, било седам: Манасија Николић, Ђоша Бељановче, Коце Јанковић, Михајло из Кошине, Божин из Отљана, Анђел из Четираца и Денко Кумановче.

¹⁷ Мада се из каснијег описа, али и из других сведочанстава, може констатовати да је ову борбу преживео и потоњи војвода Коце Јанковић.

¹⁸ *Исто*, стр. 282-285.

¹⁹ Коста Пећанац, *Четничка акција 1903-1912*, Београд 1925, стр. 20.

бањи присуствовао четрдесетодневном парастосу Петку Илићу и његовим друговима, на који се, на изненађење свих, појавио лично војвода Петко.²⁰

Описе битке који су дали Краков и Пећанац, цитира и Вукашин Дедовић у својој дисертацији.²¹ На истом трагу је и Живојин Петровић, који међутим, доноси и сећање који се код Срба у Жеглигову и Скопској Црној Гори чува до данашњих дана. Наиме, поред истоветног описа саме борбе, Петровић истиче да је тешко рањеног Петка пронашла и спасла Мара из села Кучкова, у народу запамћена као војвода Мара Кучковка, најпознатија жена у четничкој организацији у том крају. Она га односи код др Михајла Шушкалиовића, који му указује прву помоћ, да би тек онда био пребачен за Врањску бању.²²

Активности војводе Петка Илића 1906-1912.

Након опоравка, Петко се враћа четовању у свом родном крају. Урош Шешум наводи да Петко добија звање војводе тек у новембру 1906, када постаје војвода чете на простору Скопске Црне Горе, где ће представљати везу и курирску чету два Горска штаба. Иначе, током овог периода Петко Илић заузео је место најпопуларнијег војводе. „Скроман, храбар и добар организатор, војвода Петко је уживао поштовање и љубав становништва, Одбора, па чак и уважавање турских чиновника. Становништво је једино њега, од свих војвода, ословљавало са „господине војводо“, а због лепоте и стидљивости међу собом га је звало „Мома војвода“.“²³ Са друге стране, Петко Илић се, као усталом и друге војводе, старао о моралу и владању, како својих четника, тако и српског становништва. С тим у вези, Шешум наводи податак да је војвода Петко прописао казну од 25 батина за сваку жену која буде силована, те исту казну за све мушке укућане из њеног дома. „Та сурова, и мора се рећи, неправедна казна, требала је да мотивише становнике да се посвете даноноћном чувању своје женске чељади од напада бугараша и Арнаута.“²⁴

О националном раду, који је обављао упоредо са четовањем, понајвише описа оставио нам је војвода Илија Трифуновић Бирчанин. Трифуновић

²⁰ Владимир Илић, *Српска четничка акција 1903-1912*, Еcolibri, Београд 2006, стр 58-59.

²¹ Вукашин Дедовић, *Рад Србије на заштити државних и националних интереса у Македонији у периоду 1885-1912, докторска дисертација*, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд 2016, стр. 680-681.

²² Живојин Петровић, *наведено дело*, стр. 14-15.

²³ Урош Шешум, „Војводе српске четничке организације 1903-1908“, *Наша прошлост*, 11 (2011), стр. 141.

²⁴ Урош Шешум, „Српска четничка организација у Старој Србији 1903-1912. Теренска организација“, *Српске студије* 2, Београд 2011, стр. 256.

напомиње да се Петко не одликоваше само храброшћу у бојевима против Бугара и Турака, већ и великим смислом за рад на буђењу националне свести и ширењу просветно-културне пропаганде међу тамошњим српским становништвом. Иако самоук, Петко је, по Трифуновићевој оцени, обдарен природном интелигенцијом, умео као ретко ко, врло брзо да уочи, да су просвета и култура најмоћнији инструмент борбе за очување националне свести. Стога, кад год је прелазио на који месец у Србију, он се састајао са истакнутим просветним и културним радницима у Београду и износио им потребе народа у крају у коме је четовао. Након сваког таквог путовања враћао се у свој крај, доносећи већи број књига, које је одмах делио учитељима и свештеницима, али и сељацима. Исто тако, веома често је у селима где је била присутна бугарска пропаганда и терор, држао патриотске говоре мештанима, којима је објашњавао да је Србија њихова матица, да су они не само християни, него и Срби, што је имало позитивног одјека, те би сваки свој говор завршавао речима о скором ослобођењу: „Скоро ће дочекамо ослобођење. Живела Србија“.²⁵

Већ током наредне, 1907. године, воде се жестоке борбе српских четника и комита ВМРО, међу којима је најпознатија она у селу Дренову, која се одиграла 9. јуна. Иако званично нема података о Петковом учешћу у овој бици, интересантно је сведочанство Јована Грковића Гапона, који је 1908. написао и први испевао чувену песму посвећену овом догађају – *Спрем'те се, спрем'те*, 1909. године на једном скупу Србо-Македонаца у Београду. У њој, поред Јована Бабунског и Васиља Велешког, Гапон наводи и Петка војводу.²⁶ Тешко је рећи да ли је Петко заиста био учесник ове битке, јер немамо других података. Но, симптоматично је његово помињање од стране Гапона, који је био учесник самих борби у Дренову. Стога, оваква теза не може бити без утемељења. Почетком 1908. војводу Петка помиње војвода Василије Трбић у контексту припрема за напад на село Сопиште код Скопља, који су заузели Бугараши након великог злочина према тамошњем српском становништву. Василије Трбић и Сава Грмија су требали са својом четом да се крећу преко Карацице и села Патишке, док је Петко Илић требало да пређе Вардар и са те стране нападне Сопиште. Међутим, овај покушај осујетиле су турске снаге, тако да се одустало од напада на Сопиште.²⁷

Недуго након овог догађаја, уследиле су велике промене у Османском царству. Избила је Младотурска револуција, након које су се четници предали у Скопљу, уз добијену амнестију. Приликом предаје српских комитских чета након Хуријета, у августу 1908. предале су све старешине,

²⁵ Илија Трифуновић, *Крв четника*, Београд 1930, стр. 14-16.

²⁶ *Време*, Београд 29. фебруар 1940. године. Такође видети више: Драган Бабић, *Прича о српској труби*, Београдска књига, Београд 2004, стр. 21-22.

²⁷ Војвода Василије Трбић, *наведено дело*, стр. 139-141.

а Петко је представљен Турцима од стране српског конзула у Скопљу, Живојина Балугџића, као шеф горског штаба свих српских прековардарских чета. Он то никада није био, већ је командовао скопско-црногорском четом, али је његова слава одбацивала сваку сумњу.²⁸ Дејан Антић наводи да се војвода Петко први одазвао позиву Балугџића и заједно са својом четом предао оружје Турцима у Скопљу 3. августа 1908.²⁹ Предаја оружја од стране српских четника узбудила је Србе у Скопљу, јер су били обавештени да бугарске и грчке комите у Велесу и Солуну и даље слободно носе оружје. Младотурски одбор је сазнавши за разлог нерасположења међу Србима исте вечери вратио заплењено оружје четницима, а српска општина је у башти хотела Слобода организовала банкет у част војводи Петку и новом поретку.³⁰ Потом је 17. августа слична свечаност у вези са предајом оружја српских комита организована и у Битољу. На истој је присуствовао и војвода Петко, који је потом, био део петочлане српске делегације која је отпутовала у Солун на преговоре са Младотурцима. Поред њега, делегацију су чинили војводе Јован Стојковић Бабунски, Василије Трбић Велешки, Глигор Соколовић и Коце Јанковић из Дреновца. Ова петочлана група стигла је у Солун 19/20. августа 1908. године. У њихову част приређена је свечаност којој су присуствовали председник општине и виђенији чланови Комитета уједињења и прогреса. Тема скупа била је српско-турска сарадња при чему је закључено да је „пријатељство два народа“ једина гаранција њиховог опстанка, слободе и напретка. Након свечане предаје, дефинитивно је окончан процес легализације српских чета. „Четничке старешине су упућене својим домовима са напоменом да избегавају изазивање нереда, али да крстаре селима која још увек нису чврсто на српској страни.“³¹ С тим у вези, и Петко Илић се враћа у своје родно Старо Нагоричане, где се жени Достаном и посвећује земљорадњи и покушава да води миран породични живот.³² Но, будући да су Младотурци наставили са праксом притискања Срба, а бугарашке чете нису престајале са малтретирањем, војвода Петко је 1910. године поново отпочео четовање, овога пута прикривено и мирно, без међусобних окршаја са „македонским“ четама, како то описује Михаило Петровић у својим сећањима.³³

²⁸ Урош Шешум, *наведено дело*, стр. 141.

²⁹ Дејан Антић, *Политичке прилике и српски народ у Вардарској Македонији 1903-1912, докторска дисертација*, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Ниш 2016, стр. 257.

³⁰ *Политика*, Београд, бр. 1621, 23. јул 1908. године, стр. 2.

³¹ Дејан Антић, *наведено дело*, стр. 260.

³² Живојин Петровић, *наведено дело*, стр. 16.

³³ Душица Бојић, *наведено дело*, стр. 163.

Погибија војводе Петка Илића

Крстарећи североисточним крајевима данашње Северне Македоније, војвода Петко са својом четом долази у пролеће 1912. године у село Страцин. О догађају који ће тих дана окончати Илићев живот такође непосредно дознајемо из успомена већ споменутог Михаила Петровића. По његовом казивању, након Петковог доласка у Страцин, војвода је са својим момцима свратио код неког домаћина у ово село и тражио да им отвори. Међутим, како се домаћин није одазивао, „Петко нареди двојици четника да узму један трупац дугачак око 3 метра и да разбију врата. У подруму те куће био се склонио један старији човек и имао код себе ловачку пушку. Овај човек кад је чуо ударац у врата погледао кроз прозорчић, видео да човек стоји и наређује осталима шта да раде, из подрума опали ловачком пушком и погоди у груди Петка из непосредне близине. Петко је јаукнуо и пао, његови другови понели га у правцу Козјачких планина да би га најпречим путем пребацили у Србију, али уз пут на носилима Петко је издахнуо и сахрањен негде у планину.“³⁴ Нешто мало другачији опис пружа Синиша Антонијевић. Он наводи да је у марту 1912, војвода Петко Илић дошао у Страцин, где је било бугарашко упориште. Након краће борбе са Бугарашима, Петко је тешко рањен, а његови четници су успели да га донесу у место Широка Планина у Пчињи, где је од задобијених рана и умро. Пре него што је издахнуо, издао је последњу наредбу својим четницима: „Сараните ме поред границу, да гледам чете како проодив“. Затим су га његови момци сахранили у порти манастира Св. Пантелејмона у селу Лепчинцу, који је важио за један од три „четничка“ манастира.³⁵ Живојин Петровић доноси сличне податке. Наиме, војвода Петко је, чувши да се у Страцину улогорила једна бугарска чета, организовао своју чету, те дошао у споменуто место 4. марта (17. марта) 1912. Затим је отпочео напад на бугарске куће. „У тим борбама је био тешко рањен. Другови су га на носилима извукли до села Широка Планина. Осећајући да му се ближи крај, изразио је последњу жељу: да га сахране на самој граници са Турском, да му глава буде на нашој земљи окренута ка непријатељу како би могао да их гледа и смеје им се. Тако је и било. Убрзо је издахнуо и 19. марта 1912. године четворица његових четника пренели су га преко старе српско-турске границе и сахранили у селу Лепчинца поред манастира Светог Пантелејмона.“³⁶

³⁴ Исто, стр. 164.

³⁵ Синиша Антонијевић, *Војвода Крста – споменица*, самиздат, Врање 2017, стр. 254-255.

³⁶ Живојин Петровић, *наведено дело*, стр. 16.

Но, чини се да је најдетаљнији опис пружио војвода Илија Трифуновић Бирчанин, који 1930. године пише своје дело *Крв четника*. Он казује да почетком 1912, реши војвода Петко да заузме село Страцин, како би обрадовао војводу Вука, шефа горског штаба. Знајући да су напади на ово село опасни, Петко одлучи да покуша да похвата само главне предводнике бугарске пропаганде, имајући у виду српски карактер села, кога је држала неколицина бугарских комита. На тај начин, заузете су све махале, те је почетком марта, у бугарским рукама преостала само још једна. Иако је добио подршку мештана, међу којима се нарочито истицао Митко Миленковић, ова махала остала је чврсто у бугарским рукама. Једне ноћи, војвода Петко, изгубивши стрпљење, оде у наведену махалу, затраживши да разговара са мештанима о њиховом националном опредељењу. Тада, покуцавши на једна врата, неко од пробугарски настројених елемената упуца Петка Илића. У истом моменту, бугарски комити су отворили ватру на српске четнике, а већи окршај спречила је једна турска патрола. Потом, четници односе тешко рањеног војводу Петка и неколико рањених другова, са два бугарска заробљеника. У селу Гуглинцу, војвода Петко позва војводу Тодора Крстића Алгуњског кога замоли да га, пошто ће сигурно умрети пре него што буде стигао у Србију, мртвог пренесу преко границе, јер жели да почива у Србији, којој је верно служио. Тако је и било. Војвода је сутрадан умро у селу Дубочици, али су га четници мртвог пренели у Србију и сахранили.³⁷

Спомен војводи Петку Илићу

Као што смо већ навели, након погибије, војвода Петко је сахрањен на тадашњој територији Краљевине Србије, у манастиру Св. Пантелејмона у селу Лепчинцу. Након завршетка национално-ослободилачких ратова које сам није дочекао, на десетогодишњицу смрти, његови посмртни остаци пренети су 1923. године у његово родно село, Старо Нагоричане. Десет година касније (1933), подигнут му је споменик, који је освештан 1937, што потврђује и сачувана фотографија са овог догађаја, којем је присуствовао велики број људи.³⁸ Са друге стране, Живојин Петровић наводи нешто другачије податке. Наиме, 1933. године организован је специјални Одбор за подизање споменика војводи Петку у његовом родном селу. Удружење резервних официра и ратника је тада добило, од извесног Станишића из Сомбора, израђену слику Петка Илића у порцелану, а Војно-технички завод из Крагујевца је спремио ратне амблеме који ће красити споменик. Исте године у септембру, једна делегација, у којој је било двадесет људи,

³⁷ Илија Трифуновић, *наведено дело*, стр. 17-18.

³⁸ *Правда*, Београд 1933-1937. године.

понајвише учитеља и свештеника, кренула је из Куманова да пренесе посмртне остатке војводе Петка. То је био велики догађај где се окупило мноштво света. Његови земни остаци су уз највеће почасти, пренети и привремено смештени у цркви у Старом Нагоричану. Затим је, уз присуство великог броја људи и разних организација, одржан помен. Нешто касније му је подигнут велелепни споменик, који је освештан 1937. године.³⁹ Због свог изгледа, али и значаја, посебно је привлачио пажњу посебно Бугарима током њихове окупације за време Другог светског рата. Како се радило о личности која је била омражена од старне Бугара, они су, након окупације, препознавши споменик, започели његово рушење. Петровић на овај начин описује догађај приликом рушења споменика Петку Илићу: „Прво је неколико пијаних бугарских војника почело кундацима да удара у споменик, али му ништа нису могли. Узели су чекиће и почели да га крће, па су им се придружили још неки војници, који су полугама и шипкама са свих страна гурали и тако успели да га поруше, али је у тренутку пуцања камена велики комад са врха споменика пао на бугарског војника и на месту га убио. То је била освета мртвог војводе.“⁴⁰

Након окончања бугарске окупације и доласка на власт КПЈ, први пут у историји формиран је ентитет назван Македонија, у чији састав је ушло и Старо Нагоричане. Нова творевина настала је, не само на идеолошким поставкама КПЈ, већ и вредностима и тековинама ВМРО, чији је војвода Петко био један од најозбиљнијих непријатеља. У том погледу, послератне власти, не само што нису дозволиле обнову његовог споменика, већ су његово име и заоставштину у потпуности маргинализовали, нарочито јер је била у супротности са политиком стварања нове македонске нације, што је подразумевало и затирање српских четничких традиција. Ситуација се, у том погледу, ништа није поправила ни након осамостаљења Републике Македоније 1991. године. Српске четничке традиције нису реафирмисане, већ се и даље говори о њима са ниподаштавањем, где се њени главни протагонисти и даље подругљиво означавају србоманима, односно оспорава им се српско порекло и српско национално опредељење.⁴¹

Међутим, последњих година, у контексту унапређења научних истраживања о четничком покрету у Старој Србији и Македонији, који резултује све већим број радова на овакве теме, и на културном плану дошло је до пробоја. Имајући у виду да је војвода Петко Илић Нагорички још за живота ушао у легенду, то јест задобио велико поштовање од народа, њему у част испевано је неколико песама, након његове смрти.

³⁹ Живојин Петровић, *наведено дело*, стр. 16-17.

⁴⁰ *Исто*, стр. 17.

⁴¹ Види више: Никола Саздовски, *Српската вооружена пропаганда во североисточна Македонија (Кумановско, Кривопаланечко, Кратовско), магостарска теза*, Скопје 2018, стр. 34, 79.

Ове, готово заборављене песме, музички је обрадио Милан Петровић у последњих неколико година, па је у ширем српском аудиторијуму на тај начин реафирмисано сећање на ову славну личност. Ради се о три песме: *Војвода Петко Илић Нагорички*,⁴² *Кумите младог Петка*⁴³ и *Барјак носи Бирчанин Илија*.⁴⁴ Такође, по војводи Петку назив је понела и једна улица на Врачару, у Београду.

Уместо закључка

На крају можемо констатовати да се последњих година примећује пробој на пољу научних радова посвећених српским четничким традицијама на простору Старе Србије и Македоније. Међутим, српска наука још увек није свеобухватно обрадила овај период наше историје, а нарочито када је реч о знаменитим личностима и догађајима који су обележили четничку епоху на заласку османске владавине. Стога се, овим радом, покушало да, користећи се веома штурим подацима из мемоара и сећања очевидаца, али и других посредних извора, реконструише живот једног од најзнаменитијих личности српске четничке акције, какав је био војвода Петко Илић Нагорички. Из свега изнетог и до сада написаног о овој личности, може се рећи да је Петко Илић, представљао не само важног четничког старешину и оперативца на простору Јужне Старе Србије који је утврдио пут ослобођењу ових крајева, већ је сматран и једним од симбола борбе за српско национално ослобођење и уједињење.

Литература:

Антић, Дејан, *Политичке прилике и српски народ у Вардарској Македонији 1903-1912, докторска дисертација*, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Ниш 2016.

Антић, Дејан, „Поглед на Бугарску егзархију и српски народ у јужној Старој Србији и Македонији у другој половини XIX века“, *Зборник радова: Осам вијекова аутокефалности и један вијек од уједињења Српске православне цркве*, Бања Лука 2020, 93-109.

⁴² Доступно на https://www.youtube.com/watch?v=0lfA3wWQujQ&ab_channel=D0%B1%D0%B0%D1%80%D1%98%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE, приступљено 05. августа 2023.

⁴³ Доступно на https://www.youtube.com/watch?v=xHAv-X-7mno&ab_channel=D0%B1%D0%B0%D1%80%D1%98%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE, приступљено 05. августа 2023.

⁴⁴ Доступно на https://www.youtube.com/watch?v=QCwTuZEnp18&ab_channel=D0%B1%D0%B0%D1%80%D1%98%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE, приступљено 05. августа 2023.

Бабић, Драган, *Прича о српској труби*, Београдска књига, Београд 2004.

Бојић, Душица, *Срби у Кумановском срезу од прве половине XIX до средине XX века (сећања Михаила Милана Петровића)*, Историјски музеј Србије, Београд 2015.

Велков, Драган, Активноста на српската четничка организација во Македонија од почетокот на 20. в. до 1905. година, *Годишен зборник*, 7-8, Скопје 1981, стр. 39-63.

Време, Београд 29. фебруар 1940. године.

Дедовић, Вукашин, *Рад Србије на заштити државних и националних интереса у Македонији у периоду 1885-1912*, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд 2016.

Илић, Владимир, *Српска четничка акција 1903-1912*, Ecolibri, Београд 2006.

Краков, Станислав, *Пламен четништва*, Време, Београд 1930.

Лазаров, Крсто, „*Револуционната дейност в Кумановско*“, спомени записани от Боян Мирчев през 1933 г. и издадени от Библиотека Струмски през 2015 година, доступно на: http://www.promacedonia.org/rami/k_lazarov_spomeni.html, приступљено 03.08.2023.

Лапе, Љубен, *Извештаи од 1903. година на српските консули, митрополити и училишни инспектори во Македонија*, Скопје 1954.

Лапе, Љубен, Неколку нови документи за 1903, *Годишен зборник*, 6, Филозофски факултет на Универзитетот Скопје, Историско-филолошки одел, Скопје 1953, стр. 236-306.

Лапе, Љубен, Нови документи на Илинденското востание, *Илинденски зборник 1903-1905*, Скопје 1953, стр. 1-151.

Летопис Матице српске. У Српској народној задружној штампарији. 1926.

Петровић, Живојин, *Нестварно, а стварно*, Лагуна, Београд 2019.

Пећанац, Коста, *Четничка акција 1903-1912*, Београд 1925.

Политика, Београд, бр. 1621, 23. јул 1908. године.

Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912-1937, Алекса Јовановић (ур.), Скопје 1937.

Тодоровски, Глигор, Српската четничка организација и нејзината активност во Македонија, *Гласник на Институтот за национална историја*, бр. 1, Скопје 1968, стр. 181-204.

Трбић, Војвода Василије, *Мемоари, казивања и доживљаји војводе велешког (1898-1912)*, књига прва, Београд 1996.

Трифунковић, Илија, *Крв четника*, Београд 1930.

Хаџи Васиљевић, Јован, *Четничка акција у Старој Србији и Македонији*, Штампарија „Св. Сава“, Београд 1928.

Шешум, Урош, „Српска четничка организација у Старој Србији 1903-1912. Теренска организација“, *Српске студије* 2, Београд 2011, стр. 239-258.

Интернет извори:

https://www.youtube.com/watch?v=0lfA3wWQijQ&ab_channel=%D0%B1%D0%B0%D1%80%D1%98%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE, приступљено 05. августа 2023.

https://www.youtube.com/watch?v=QCwTuZENp18&ab_channel=%D0%B1%D0%B0%D1%80%D1%98%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE, приступљено 05. августа 2023.

https://www.youtube.com/watch?v=xHAv-X-7mno&ab_channel=%D0%B1%D0%B0%D1%80%D1%98%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE, приступљено 05. августа 2023.

*Summary***Dušan Ilić****THE CONTRIBUTION OF VOIVODE PETKO ILIC NAGORICKI IN THE LIBERATION OF SOUTHERN SERBIA**

This paper aims to shed light on the biography of one of the most famous voivodes who participated in the Serbian Chetnik campaign in Old Serbia and Macedonia at the very beginning of the 20th century. Bearing in mind the lack of professional and scientific works that would cover the actions of specific figures of the Serbian Chetnik movement in the South, this article should show the contribution of one of the most prominent figures of this movement in the liberation of the region of Southern Serbia. The work will reconstruct the biography of Voivode Petko Ilic, through a comparative analysis of data from various historical sources, which are unfortunately not extensive in this field. The actions of Voivode Petko in the period from the official beginning of the Serbian action in the South in 1903 to the Young Turk Revolution in 1908, and the second period of his activities in the protection of the Serbian population from 1908-1912 will be analyzed in particular. In addition to the dashes from his biography, we will especially refer to his death at the dawn of the liberation of Old Serbia in 1912. Furthermore, the relationship of the Serbian/Yugoslav authorities, the Serbian Church and the people towards the legacy of Voivode Petko, especially in the interwar period, will be analyzed, and in this regard, the issue of the transfer of his remains and his monument in his native village will be dealt with in particular. Afterwards, a review will be given of the attitude of the occupying Bulgarian and post-war Yugoslav and Macedonian communist authorities towards the figure and work of Voivode Petko. Finally, we will review the Serbian literary and poetic legacy dedicated to this famous figure.